

მემკვიდრეობის ახალ მხარეებსაც წარმოაჩენს მეტ-ნაკლებად საინტერესო სახით.

ხსენებული ჩანაწერების მნიშვნელობას არსებითად განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ აღნიშნული ტექსტუალური მასალა ჩვენებურების ქართულენოვანი მეტყველების აქამდე უცნობ ანდა ნაკლებად დაფიქსირებულ ნიუანსებსაც წარმოაჩენს საკმაოდ ფართოდ.

დამოწმებანი:

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ. *ჩვენებურების ქართული*. ბათუმი: 1993.

შავშეთი 2011: შავშეთი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ავტორთა ჯგუფის გამოცემა, თბილისი: 2011.

შაჰინი 2016: შაჰინი (ძნელაძე) მ. *უნიელ ქართველთა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები*, წიგნი გამოსაცემად მოამზადა და შესაბამისი ნარკვევის თანდართვით გამოსცა პროფესორმა ავთანდილ ნიკოლეიშვილმა. ქუთაისი: 2016.

ჩვენებურების სიმღერა 1991: *ჩვენებურების სიმღერა*. თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ფოლკლორის ნიმუშები. შეკრიბა და გამოსაცემად მოამზადა ო.ფუტკარაძემ. ბათუმი: 1991.

Tamta Ghonghadze

Georgia, Tbilisi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Customs, Beliefs and Legends of the Highlanders of East Georgia in Vazha-Pshavela's Short Stories

One part of Vazha-Pshavela's prose reflects the customs, beliefs and rituals of the highlanders of East Georgia. It also includes ancient retellings, stories and legends. In ethnographic and folkloric terms, one of the most important work in Vazha-Pshavela's short stories is 'Pshavian and His Earthly World'. The comparative analysis of the legends, traditions, rituals and ethnographic material reflected in Vazha-Pshavela's short stories with the works of folklorists and ethnographers is very interesting.

The research of the above issues is important both for studying Vazha-Pshavela's literary work and the life of highlanders of East Georgia.

Key words: Vazha-pshavela's short stories, highlanders of East Georgia, ethnography, folklore.

თამთა ღონღაძე

საქართველო, თბილისი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისი სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა წეს-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები და თქმულებები ვაჟა-ფშაველას მოთხრობებში

ვაჟა-ფშაველას პროზაში ასახულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა წეს-ჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები, რიტუალები. ასევე, მათში ვხვდებით იმჟამად ხალხში გავრცელებულ უძველეს გადმოცემებს, თქმულებებს, ლეგენდებს. მწერალი ამ ტიპის მოთხრობებს ზოგჯერ ქვესათაურსაც ურთავს: „ფშავლების ცხოვრებიდან“, „ლეგენდა“, „ბერუას ნაამბობი“, „ბეჟანის ნაამბობი“, „ბესოს ნაამბობი“, „სურათი ფშავლების ცხოვრებისა“, „ეთნოგრაფიული მოთხრობა“ და სხვ. ქვესათაურში თხზულებათა ამგვარი დეტერმინაცია ემსახურება მწერლის მიზნის მკაფიოდ გამოკვეთას, რომ იგი მხატვრული სიტყვის ძალით ასახავს ფშაველთა, ხევსურთა ტრადიციებს, მათში გავრცელებულ თქმულებებს, რიტუალებს და ა.შ. თუმცა, ყოველთვის ასე არ არის. წერილში – „კრიტიკა ბ. ივ. ვართაგავასი“, ვაჟა-ფშაველა აღნიშნავს, რომ ბევრი ამბავი და ზღაპარი მან თავად გამოიგონა და ფრჩხილებში უწერდა ზღაპარს, ამბავს და თქმულებას, „იმ მოსაზრებით, დაბეჭდვის დროს დაბრკოლება არა ჰქონიყო. ეს, რა თქმა უნდა, დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს იმდენადვე, რამდენადაც ხალხური თქმულების მითვისება. როგორც ამის უფლება არა აქვს არავის, ისე – თავის ფანტაზიის ნაცოდვილარის ხალხისთვის მისაკუთრება, ხალხურ ამბად გასაღება“ (ვაჟა-ფშაველა 1964: 362). რა თქმა უნდა, ეს ყველა თხზულებას არ ეხება, რადგან მწერლის მოთხრობებში ნამდვილად გვხვდება არაერთი ხალხური მითი თუ თქმულება.

უძველეს დროში ადამიანი ბუნებას გასულიერებულად წარმოიდგენდა. შეუცნობელი სამყარო მას შიშს ჰგვრიდა და თავის გადასარჩენად სულებისა და „ბატონებისადმი“ მიმართულ მარტივ მოქმედებებს ასრულებდა, რომლებიც მოგვიანებით რიტუალურად ჩამოყალიბდა. განვითარების ადრინდელ საფეხურზე შექმნილი რიტუალები დღესაც შეიძლება შეგვხვდეს სახეცვლილი, გადმონაშთის სახით (ქურდოვანიძე 2008). ვაჟა-ფშაველას მოთხრობებში გვხვდება სხვადასხვა დანიშნულების ხალხური რიტუალები, რომლებსაც მწერალი ამ ნაწარმოებებში მხატვრული ფუნქციით იყენებს და ნაკლებად აღწერს მათ ეთნოგრაფის თვალთ, განსხვავებით მწერლის საკმაოდ მდიდარი ეთნოგრაფიული წერილებისაგან. მოთხრობაში – „გუგული“, დედა შვილს ოჯახში ბარაქის გაზრდის ასეთ ხერხს, ჩვეულებას თუ რიტუალს ასწავლის: ადამიანი უნდა მიუახლოვდეს იმ ხის ძირს, რომელზეც გუგული ზის, გაიხადოს ტანისამოსი, ფეხსაცმელი, ხეს სამჯერ შემოუაროს და სამჯერ წარმოთქვას სიტყვები: „გუგულო, ღალა მოგპარე: დოხშირი, კარაქმრავალი!“ თუ ამას დაასრულებ ისე, ვერ გაგიგო და არ გაგიფრინდა, ღალა მოპარული იქნება; თუ გაგიფრინდა, ღალა თანვე გაჰყვება“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 45). ღალას მთაში უწოდებენ ნაღებს, რძის ცხიმს (შანიძე 1984), სულხან-საბას განმარტებით კი, ღალა ყანის ბეგარას ეწოდებოდა (ორბელიანი 1949) ეს გადმოცემა, გუგულის ღალას შესახებ, ასევე, გვხვდება გოდერძი ჩოხელის მოთხრობაში „გუგული“.

ადამიანი რიტუალურ მოქმედებათა გზით ცდილობდა ზემოქმედება მოეხდინა ბუნებაზე და სასურველი შედეგი მიეღო. ამინდის მართვის რიტუალები რელიგიური პრაქტიკის ერთ-ერთი უძველესი ნაწილია და გავრცელებულია მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხში. ეს რიტუალები იცვლებოდა და ვითარდებოდა დროსთან ერთად. ყოველ მათგანს აქვს სტრუქტურა და შინაგანი ლოგიკა, რაც განაპირობებს ამ რიტუალთა ფუნქციონირებას. ამინდის მართვის რიტუალებიდან შედარებით მარტივია ის წესები და მოქმედებები, რომლებსაც ასრულებდნენ სასურველი ამინდის გამოწვევის მიზნით. ამ მოქმედებათა ნაწილი ემყარება იმიტაციის პრინციპს, ზოგი პროვოცირების მეთოდს იყენებს, ზოგი კი – მოქმედებათა მთელ რიგს მოიცავს, სადაც კომბინირებულია სხვადასხვა მეთოდი (სურგულაძე 2003). ამინდის მართვის

რიტუალებიდან საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული ლაზარობა-გონჯაობა. ამ რიტუალის ტიპური ნიმუში დაგვიხატა ვაჟა-ფშაველამ თხზულებაში – „ჩვენი სოფელი“. მწერალი გვიამბობს, რომ სოფელში გვალვა დადგა, მისი წამალი კი ასეთი მოიფიქრეს „ბებრუცუნებმა და პატარძლებმა“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ა: 76): ტალახისგან „ლაზარე“ მოზილეს, რასაც მწერალი ღმერთის მიერ ადამის შექმნას ადარებს, „დაათრევენ საბრალო ლაზარეს კარიკარ და გაიძახიან: „ლაზარ მოდგა კარსა, ლაზარ ბატონო! ცხრილი აგორებულა, წვიმა გაჩქარებულა, აღარ გვინდა გორახი, ახლა მოგვეც ტალახი, ლაზარ ბატონო!“-ვო. თუ როგორმე მოჰხდა და წვიმა მოვიდა, უყურეთ მაშინ სოფლის თავის მოწონებას“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ა: 76). აღნიშნულ რიტუალში ტექსტი იცვლებოდა ხოლმე იმის მიხედვით, თუ რას ევედრებოდნენ ბატონს – წვიმას თუ მზიან ამინდს.

ვაჟა-ფშაველას მოთხრობებში გვხვდება ნადირობასთან დაკავშირებული რიტუალებიც. კოლექტიური ნადირობის სცენა დახატული მოთხრობაში – „შობის წინა ღამე ტყეში“. ამ ნაწარმოებში ასეთ რიტუალს ვხვდებით: როდესაც ყველამ დაიძინა, ბატარკაცმა გააღვიძა ღაღოლა: „ჩამოქნა სამი ცალი სანთელი და ქუდმოხდილმა ბუტბუტით, ჩუმის ლოცვით მიაკრა იქვე თაროდ გადებულს ფიცარზე. შემდეგ მიუბრუნდა ღაღოლას და უთხრა: – შენ დილაზე ადრე უნდა ასდგე და, მანამ გათენდება, საირმეში მიხვიდე, თოფს ტალი დაუპირო...“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 69). სანთლის დანთება და ლოცვა ნადირობის წინ სხვადასხვა ფორმით ხდებოდა. ძირითადად, მონადირე სანადირო ადგილებთან მისვლისას კლდის პირველ შესასვლელში ანთებდა სანთელს, აკმევდა საკმეველს, ჭამდა „ხმელგანატეხს“ და ილოცებდა (სიხარულიძე 2006). საინტერესო რიტუალია გვხვდება ვაჟა-ფშაველას მოთხრობაში – „მოგონება“. მონადირემ ტყვიის სადნობ ტაფაში სხვა ტყვიის ნაჭყლეტებთან ერთად ერთი სისხლიანი ტყვიაც ჩააგდო. „ამ ტყვიას უნდა ერთი თხუთმეტამდე ტყვია მოენათლა, გაეზიარებინა, გაენაწილებინა მათთვისაც თავისი იღბალი“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 72). როდესაც მონადირემ ეს სისხლიანი ტყვია ჩააგდო ტაფაში, ქუდი მოიხადა და თქვა: „ღმერთო და ლაშარისჯვარო, რა იღბლისაც ეს ტყვია არი, სხვანიც ამის იღბლისანი იქმნენო“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 72). მწერალი ზემოთ მოყვანილ ეპიზოდებში აღ-

მოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული რიტუალების ტიპურ ნიმუშებს გვიხატავს. აღნიშნულ მოთხრობებში ლოცვას და რიტუალს წარმატება მოაქვს და მონადირეები ნანადირევით ბრუნდება ტყიდან.

ვაჟა-ფშაველას პროზაში ვეცნობით რამოდენიმე ფოლკლორულ თქმულება-ლეგენდას. ერთ-ერთი ეტიოლოგიური შინაარსისაა და მოგვითხრობს ქვეყანაზე ბუების გაჩენის შესახებ. დედინაცვლისაგან გაქცეული ბავშვები ტყეში შეხიზნულან. შეშინებულებს ღმერთისათვის უთხოვიათ ფრინველებად ექცია ისინი, რომ ხეზე ეფრენილიყვნენ და ტყეში არაფერს შეეჭამა. ამ დროს „ამინს“ ჩამოუვლია და ბავშვების თხოვნა ასრულებულა, ბუებად გადაქცეულან. დღე დედინაცვლის შიშით ვერ გამოდიან ფულუროდან, ღამით კი დაკარგულ საქონელს ეძებენ, ერთმანეთს ეძახიან ხოლმე: ვერ იპოვეო? მეორე კი პასუხობს, ვერა, ვერაო! თქმულების ბოლო ეპიზოდი, როგორც დავინახეთ, წარმოგვიდგენს ძიებისა და ვერ პოვნის დაუსრულებელ პროცესს. ვფიქრობ, ავტორისთვის სწორედ ეს მოტივი უნდა ყოფილიყო საინტერესო, რადგან ფოლკლორული თქმულების ამ ეპიზოდს ვხვდებით მის ორ შედარებით ადრეულ მოთხრობაშიც: „სურათი ფშავლის ცხოვრებიდან“ და „ხმელი წიფელი“; შემდგომ კი თხზულებაში – „როგორ გაჩნდნენ ბუები ქვეყანაზედ?“ (1909 წ.), იგი მწერალს ნაწარმოების სიუჟეტურ ხაზად გამოუყენებია.

აღნიშნულ მოთხრობაში ორი ლეგენდაა გაერთიანებული. მეორე მოგვითხრობს იმის შესახებ თუ როგორ ამოულა მონადირემ ვეფხვს თათიდან ეკალი და როგორ დამეგობრდნენ ისინი სამუდამოდ. ამის გამო ტაბუც კი არსებულა ვეფხვის მოკვლაზე, რომელიც მწერალმა საფუძვლად დაუდო თავის პროზაულ თხზულებას „ღმობიერი მონადირე და ირმის გონიერება“. მონადირეს ვეფხვი შემოაკვდა და ამის გამო დიდხანს აწუხებდა სინდისი, რადგან „გაგონილი ჰქონდა ძველ კაცთაგან გადარჩენილი ანდერძი: ადამიანისა და ვეფხვის მოკვლა ერთნაირი ცოდვა არისო“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ა: 134). თეიმურაზ ქურდოვანიძე თავის სტატიაში – „ერთი ხალხური თქმულების ვაჟასეული „გარდათქმა“, აღნიშნავს, რომ მწერალი მოთხრობაში – „როგორ გაჩნდნენ ბუები ქვეყანაზედ?“, იყენებს საერთაშორისოდ გავრცელებულ სამონადირეო მითს, რომლის მიხედვითაც, ვეფხვად გარდაქმნილი

ნადირთ ღვთაება მონადირეს ადრე გაწეული სიკეთის სანაცვლოდ ეხმარება. „ანდროკლეს ვეფხვი“ ბერძნული მითოლოგიიდან მომდინარე სიუჟეტია (ქურდოვანიძე 2000). საინტერესო ისაა, რომ საქართველოს მთიანეთში არსებულა მოკლული ვეფხვის დატირების ტრადიცია. სვანეთში ვეფხვს რამდენი ზოლიც ჰქონდა, იმდენნაირი დატირება უნდა თქმულიყო, ხევსურეთში კი მოკლულ ვეფხვს კაცის ტანსაცმელს ჩააცმევდნენ, გვერდით იარაღს დაუწყობდნენ და ისე დაიტირებდნენ ხოლმე (ვირსალაძე 1962). ვეფხვისა და ადამიანის დამეგობრების ამბავზე ვაჟა-ფშაველამ პოემაც დაწერა – „დაჭრილი ვეფხვი“.

საქართველოში ძალიან ბევრი თქმულებებია გავრცელებული თამარ მეფესა და ერეკლე მეფეზე. ვაჟა-ფშაველას აქვს მოთხრობა „ორი ამბავი მეფე ერეკლეზე მთაში დარჩენილი“. მასში ვცნობით ორ თქმულებას, რომლებიც ერეკლე მეფის პიროვნების, და, საერთოდ, ადამიანის ამბივალენტურ ბუნებას წარმოგვიჩენს. პირველი მათგანი მოგვითხრობს მეფის დიდსულოვნებაზე, თუ როგორ დაავალა მეფემ თეკლა-ბიჭს ფშაველებისთვის ღვინო ჩამოესხა და როგორ არ იუკადრისა ფშაველების შეხუმრება საკუთარ ქალიშვილთან: რა ვუყოთ, ფშაველები არიან, მაგათი წესი ეგ არისო. მეორე ამბავი გვიყვება, რომ ერთ-ერთ ბრძოლაში მეფეს ხევსური ძალლიკა ხიმიკაურის ხმალი ძალიან მოსწონებია და ბრძოლის შემდეგ უთხოვია მისთვის დაეთმო. ხევსურს, რა თქმა უნდა, გულზე შემოეყარა ეს თხოვნა: „ვაი დედას მტრისას, ერეკლე ბატონიშვილო, ეგ ხო ჩემ მოკვლა იქნების?! მამკალ კიდეც, რაკი ხმალს გამამართომ“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 58), უთქვამს მას. ბოლოს მაინც დაუთმია იარაღი მეფისთვის, მის ნაცვლად კი ახალი ხმალი და თოფი მიუღია. ამის შემდეგ ხიმიკაური აღარ წასულა ერეკლე მეფესთან ერთად საბრძოლველად და ხევსურებს ამას აბარებდა ხოლმე: „უთხარით ერეკლე ბატონიშვილს, ავად არის-თქო ძალლიკა...“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 59).

ეს მოთხრობა საინტერესოა იმითაც, რომ მის დასაწყისში ვცნობით ავტორის დამოკიდებულებას ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალისადმი: „მთაში უბირის კაცისაგან ისეთს რასმე გაიგონებთ ჩვენს სახელოვან ისტორიულ მოღვაწეებზე, რომლის მსგავსს ვერც ერთი ისტორიკოს-არხეოლოგი წიგნების და ნივთების ჩხრეკა-ძიებით ვერ აღმოაჩენს (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ:

56)“. უსწავლელი, უბრალო კაცი, ვაჟა-ფშაველას აზრით, გულუბრყვილოდ იმეორებს რაც გაუგონია სხვა, მისწავლი კაცისგან, ისე, რომ ხშირად თავად არც ესმის რას ამბობს. „სწორედ ამიტომ არის ძვირფასი და საყურადღებო მისი ნაუბარი, მისი მოთხრობა“ (ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: 56).

მოთხრობაში „ორაგულის ცხოვრება“ გვხვდება ამბავი თამარ მეფეზე. მას თურმე სდომებია იორში ორაგული გაემრავლებინა და ამიტომ დედალ-მამალი ორაგული ჩაუსმევიწინებია, ბოლოში კი ფაცერი ჩაუდგმევიწინებია. ორაგულები ისევ უკან დაბრუნებულან და ფაცერში ჩაცვენილან. ამავე თხზულებაში ვაჟა-ფშაველა კიდევ ორ თქმულებას გვიამბობს, რომლებიც ხალხში ყოფილა გავრცელებული: „ხარი ირემი და ორაგული დაჯაბრებული არიან და ცდილობენ ალავერდობას, რომ ერთმა მეორეს დაასწროს, ირემმა „იყვიროს“, ხოლო ორაგულმა „ბოლო გააქნიოს“, ე. ი. ქვირითის ყრას შეუდგეს“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 63). მეორე თქმულება ხევსურის და ფშაველის შესახებ გვიყვება. პირველს ორაგული დაუჭერია და ამ დროს ფშაველი დასდგომია თავს. თევზი ცოცხალი ყოფილა და ფართხალებდა. ხევსურს მოსულის გაბრიყვება სდომებია და უთქვამს: „შაგჰამს ორაგული, ფშაველო!“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 65), თან უკან-უკან გაწეულია. ფშაველმა თავი მოაჩვენა, თითქოს მართლა შეეშინდა და ბოლოს გასტაცა ორაგული ხევსურს.

ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული თვალსაზრისით, ვაჟა-ფშაველას მოთხრობებში ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოთხრობაა „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“, რომელიც მწერალს მისი ცხოვრების გვიანდელ პერიოდში, 1913 წელს დაუწერია და გამოქვეყნებულა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში „ძველი საქართველო“. ასევე, არსებობს თხზულების ხელნაწერი, რომელიც ინახება აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ვაჟა-ფშაველას ფონდში. „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“ დაყოფილია თერთმეტ თავად. I და II თავები მწერალს დამატებით დაუსათაურებია: „ავადმყოფობა“ და „სიკვდილი“. ფშაველი კარახელის ოჯახის ამბების თხრობის დროს, ავტორი გვაცნობს იქაური ხალხის წესჩვეულებებს, ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს. ფშაველი კარახელი გარდაიცვალა და აღწერილია თუ რა წეს-ჩვეულებების დაცვა მოეთხოვებოდა ფშავეში მიცვალებულის ოჯახს და სოფელს.

უქმეს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც სოფელი უქმობდა, იყო მიცვალებული. სოფლის მოვალეობა ამით არ სრულდებოდა: „...მიცვალებული მთელს სოფელს ეკუთვნოდა და ყველა მოვალედ ჰრაცხდა თავისთავს, გაეწია, ვისაც რით შეეძლო, მკვდრის შესახებ მზრუნველობა: მკვდარს საფლავის გათხრაც უნდოდა, კუბოც. შაიძლება სამარხად ოჯახს არ მოეპოვებოდა საკმაო პური, სასმელი და სხვა სანოვაგე. – თანახმად ჩვეულებისა სოფელი მოვალე იყო ეზრუნა. ... ამ ჩვეულებას ყველა ბუნებრივად ასრულებს, აუსრულებლობა ყოვლად შეუძლებელია“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 123). მიცვალებული ტახტზე ესვენათ, კერაზე ცეცხლი ჩამქრალი იყო, მხოლოდ გარდაცვლილის თავთან კუნძზე ყვითელი კელაპტარი ენთო. „მიცვალებულს ჩვეულებრივ პირი მოჰპარსეს, რომ საიქიოს, საფლავში არ ჩაჰყოლოდა ბეწვები და არ გაეუპატიურებინა ნეშტი მიცვალებულისა შიგ შერევით“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 124)

ვაჟა-ფშაველა მკითხველს უამბობს, რომ ფშავეში მესაფლავეობა, როგორც ხელობა, არ არსებობს და ნებაყოფლობით მოსული „მესაფლავეები“ თხრიან მიწას. ამ საქმიანობს დროს ხალხი სიცოცხლის საგმობ სიტყვებს ეუბნება ერთმანეთს, რადგან ახალგაზრდა კაცია გარდაცვლილი, ხოლო, იმ შემთხვევაში, თუ მიცვალებული მოხუცია, შეიძლება იხუმრონ და ლექსებიც კი გამოთქვან. მაგალითად:

მოკლე საფლავ მოგვივიდა,
არ ჩავიდა ჩორხაული.
– მკვდარი არი, რას გაიგებს,
ჩავდვათ ორად მოკაული.
(ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 124)

დაკრძალვის შემდეგ, მიცვალებული „დამარხულად“ ჯერ კიდევ არ ითვლება, რადგან ოჯახს გასასტუმრებელი ექნება კიდევ „შვიდის რიგი“, „ორმოცისა“, „წელ-თაობა“, „სულთა-კრეფა“. შაბათობით ხოშიას გამოჰქონდა ქმრის ლოგინი გარეთ და მეზობელ ქალებთან ერთად ტირილს მართავდა. „ყველას პირი იქვე, ადგილობრივ, უნდა დაეხანა, ცრემლიანი სახე მიცვალებულის ეზოში ჩამოერეცხა“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 128).

ფშაველების ჩვეულებათა შორის მეტად საინტერესოა წაწლობის ტრადიცია, რომელსაც ვაჟა-ფშაველა რამოდენიმეჯერ შეეხო თავის ეთნოგრაფიულ წერილებში: „ფშაველები“ (1886 წ.), „ფშაველები“ (1914 წ.), „ფშაველი დედაკაცის მდგომარეობა და იდეალი ფშაურის პოეზიის გამოხატულებით“. რაც შეეხება მოთხრობებს, აღნიშნული ტრადიცია მწერალმა ასახა მხოლოდ თხზულებაში „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“. ეთნოგრაფიულ წერილში წაწლობაზე საუბრისას ვაჟა-ფშაველა აღნიშნავს წაწლების მოვალეობას: „ვაჟი უკეთებს წაწალს იმ იარაღს, რაც მისი ხელობისათვის არის საჭირო: ... ქალი უქსოვს ვაჟს წინდებს, ჩოხას, რაც მისთვის საჭიროა ტანზე ჩასაცმელად ან ცხენის მოსართველად“ (ვაჟა-ფშაველა 1964დ: 18). ზემოთ აღნიშნულ მოთხრობაში წაწლობის თემაზე საუბრას ამ საკითხით იწყებს მწერალი. მისი თქმით, სანდოს ქსლის იარაღებისათვის დიდი დაღონება არ სჭირდებოდა, რადგან ყველაფერს მისი ნაძმობი, ანუ წაწალი ელიზბარი უმზადებდა. ამგვარ ნაძმობებს გაეშმაკებული ფშაველი მოლექსეები შაირებში ძმა-ქმარას უწოდებენ და ვაჟა-ფშაველას ამისი მაგალითიც მოჰყავს ხალხური პოეზიიდან:

ნეტავ რად არ გამათხუებ,
მამაჩემო, ღთისავარო?
განა ბატარაილა ვარ, —
თორო ძ მ ა – ქ მ ა რ ა ს შავირთავ,
ქალ ისითა ჭკვისა ვარო.
(ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 136)

ელიზბარი სანდოს სახლში სტუმრობდა ხოლმე, ქალი გვერდით უწევებოდა და ღამეს ერთმანეთის ალერსში ატარებდნენ. არც ხატობაში და თუ ქორწილში ერიდებოდნენ ერთმანეთს. ქალ-ვაჟს ერთმანეთი უყვარდა, თუმცა მათ არ შეეძლოთ სამუდამოდ ერთმანეთის გამხდარიყვნენ: ვაჟს სხვა თემიდან უნდა მოეყვანა ცოლი, ისევე, როგორც ქალი უნდა გათხოვილიყო სხვა თემში. „რამდენჯერ თავის გულში სწყევლიდენ შეუბრალებელს, უღმერთო ჩვეულებას, რომელიც სასტიკად უკრძალავს ერთი სოფლის და თემის ქალ-ვაჟს შეუღლებას“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 137). სერგი მაკალათია აღნიშნავს, რომ თემელი ქალის გატაცება ჩაქოლვით

ისჯებოდა ხოლმე(მაკალათია 1985). სანდო ლამაზი, ჭკვიანი, მეოჯახე, ხელსაქმის მცოდნე იყო და მისი ხელის მთხოვნელების გამოუჩნდნენ ხოშიას. „წაწლის ყოლა, „წოლა-დგომა“, მის სიკეთეს არაფერს უშლიდა ხალხის წარმოდგენით, ამით სანდო დასაწუნარი არ იყო, ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა. ... ქმარ-შვილიან დედაკაცსაც კი ეპატივება ამგვარი ცულლუტობა, თუ დიაცი მეოჯახეა, მხნე“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 141).

ეთნოგრაფიულ წერილში „ფშაველები“ (1914 წ.) ვაჟა-ფშაველა საუბრობს ფშაველი ქალის შესახებ, რომელსაც მთაში ცხოვრების რთული პირობები უდროოდ ართმევს თავის სილამაზეს და იგი მთელ ცხოვრებას მიძიმე ჯაფაში ატარებს. ბუნებამ, თავისი დანაშაული რომ გამოესყიდა ტურფა იის, ანუ ფშაველი ქალის მიმართ, რომელსაც სილამაზისთვის ძალიან ცოტა დრო აქვს, მას ჩაუნერგა მოსიყვარულე გული ვაჟკაცისადმი, რათა ეს ცოტა დრო სიამოვნებით გაეტარებინა. მწერლის თქმით, ამის გამო ბუნებამ ქალის მშობლებს, ნათესავებს მისცა ისეთი ხასიათი, რომ უთმენენ ქალ-ვაჟს ერთად ყოფნას. მოთხრობაში „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“ ვაჟა-ფშაველა წაწლობის მიმართ ქალის ოჯახის შემწყნარებლურ დამოკიდებულებას ნაკლებად პოეტური, ყოფითი მიზეზით ხსნის: ფშაველი ქალი მზითვის, ფულის გარეშე თხოვდება, ამაზე საუბარი უხერხულია. მწერლის თქმით, შრომით, მხნეობით ფშაველ ქალს დედამიწაზე ადამიანი ვერ შეედრება, იგი ნამდვილი ბურჯია ოჯახისათვის, „ამიტომ ფშაველს, ვიდრე კარგად არ მოხნიანდება ქალი ოჯახში, იმის გათხოვება, „გასტუმრება“ ძალიან ეძნელება და ქალის წაწლობასაც, ვგონებ, ადვილად ამის გამო ურიგდება“ (ვაჟა-ფშაველა 1964გ: 146).

თხზულება – „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“, საკმაოდ ვრცელია და ჟანრულ-თემატური თვალსაზრისით სცდება მოთხრობის ფარგლებს. ამ თავისებურების დასაზუსტებლად ავტორს ნაწარმოებისთვის ქვესათაურიც გაუკეთებია – „ეთნოგრაფიული მოთხრობა“. რიგი ეპიზოდები აღწერითი ხასიათისაა და მოგვითხრობს ფშავეში დაკრძალვის, ქორწილის ტრადიციების, წაწლობის, ღვთისთვის შეწირული უქმე დდის, დაბახის, სულისა და ხატის მკითხავების, ხატის მომიზეზების და სხვა წეს-ჩვეულებების შესახებ. ვაჟა-ფშაველა ამ თხზულებას ბოლოში ურთავს ერთ-ერთ ქორწილში ხალხის მიერ ნათქვამ 46 ლექსსა და 167 ანდაზას.

ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საყურადღებო მოთხრობებია: „საშობაო მოთხრობა“, „მოგონება“, „ახალი წელი ფშავში“, „ბათურის ხმალი“, „დროშა“. ამ ნაწარმოებებში ვაჟა-ფშაველას აუსახავს აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენები ხატზე, ლაშარის ჯვარზე, ხვეისბერზე, დროშაზე, ქადაგზე; ასევე, წეს-ჩვეულებები, როგორ ემზადებოდა ხალხი ახალი წლისა და შობის შესახვედრად, რა დანიშნულება ჰქონდა სხვადასხვა სამზადისს, წარმოთქმულ სიტყვას თუ ქმედებას.

სერგი მაკალათია, რომელმაც ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით შეისწავლა და უმნიშვნელოვანესი ნაშრომები მიუძღვნა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს, პირველად 1934 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში – „ფშავი“, აღნიშნავს, რომ ფშაველებზე ქართულ პერიოდიკაში ვაჟა-ფშაველას და დ. ხიზანიშვილს მეტად საყურადღებო ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევები მოიპოვებოდა (მაკალათია 1985), თუმცა მისი მთლიანი მიმოხილვა ჯერ არ იყო დაწერილი. მაშასადამე, საზოგადოებისთვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ცნობები, რომლებსაც მწერალი გვაწვდიდა. გარდა პუბლიცისტური წერილები, როგორც დავინახეთ, მისი მხატვრული პროზაც მდიდარია აღნიშნული მასალით. ვაჟა-ფშაველას მოთხრობებში გადმოცემული საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებების, სამონადირეო ტრადიციების, რიტუალების, თქმულება-ლეგენდების ნაწილი დაკავშირებულია არა მხოლოდ ფშაველებთან, არამედ ხევსურებთან და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებთან. მწერლის მიერ მოწოდებული ცნობების შედარებითი ანალიზი ქართველ ეთნოგრაფთა და ფოლკლორისტთა შრომებთან (ს. მაკალათია, ელ. ვირსალაძე, ქ. სიხარულიძე, თ. ქურდოვანიძე), გვიჩვენებს, რომ ვაჟა-ფშაველამ, გარდა გენიალური მხატვრული ტექსტების, XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში, მეცნიერული მნიშვნელობის ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა დაგვიტოვა, რომელიც ემთხვევა და ზოგჯერ ავსებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა შესახებ არსებულ მასალებს.

დამოწმებანი:

ვაჟა-ფშაველა 1964ა: ვაჟა-ფშაველა. *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*, ტ.V. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1964.

ვაჟა-ფშაველა 1964ბ: ვაჟა-ფშაველა. *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*, ტ.VI. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1964.

ვაჟა-ფშაველა 1964გ: ვაჟა-ფშაველა. *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*, ტ.VII. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1964.

ვაჟა-ფშაველა 1964დ: ვაჟა-ფშაველა. *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად*, ტ.IX. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1964.

ვირსალაძე 1962: ვირსალაძე ელ. *ქართული სამონადირეო ეპოსი*. თბილისი: 1962.

მაკალათია 1985: მაკალათია ს. ფშავი. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1985.

ორბელიანი 1949: ორბელიანი ს.ს. *სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა „საქართველოს სსრ სახელმწიფო გამომცემლობა“, 1949.

სიხარულიძე 2006: სიხარულიძე ქ.,*კავკასიური მითოლოგია*. თბილისი: გამომცემლობა „კავკასიური სახლი“, 2006.

სურგულაძე 2003: სურგულაძე ირ. *მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში*. თბილისი: გამომცემლობა „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, 2003.

ქურდოვანიძე 2000: ქურდოვანიძე თ. *ერთი ხალხური თქმულების ვაჟასეული „გარდათქმა“*. ჟ. ქართველური მემკვიდრეობა, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ყოველწლიური ჟურნალი, IV. ქუთაისი: 2000.

ქურდოვანიძე 2008: ქურდოვანიძე თ. *ქართული ხალხური სიტყვიერების სპეციფიკა და ჟანრები*. თბილისი: გამომცემლობა „მწიგნობარი“, 2008.

შანიძე 1984: შანიძე აკ. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*, ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1984.